

ساختار منعطف، کلید موفقیت

دی - ۸ در آینده پیش رو

سهراب شهابی*

شیدا نعمت‌الهی سروستانی**

چکیده

ایجاد گروه هشت کشور اسلامی در حال توسعه در حالی از سوی نجم‌الدین اربکان، نخست‌وزیر پیشین ترکیه مطرح شد که دولت‌های عضو این گروه به دنبال یافتن جایگاهی جدید در جهان اسلام و نظام بین‌الملل بعد از جنگ سرد بودند. از این رو پیشنهاد اربکان در ایجاد دی-۸ به سرعت از سوی دولت‌های عضو مورد استقبال قرار گرفت و فعالیت این گروه آغاز شد. با این حال شروع خوب عملکرد دی-۸ پس از چندی و با تغییر رهبران دولت‌های عضو این گروه رو به افول گذاشت. در این میان ج.ا.ایران در سال‌های اخیر تلاش داشته است رونق دوباره را به این گروه بازگرداند. در این شرایط، مهم‌ترین مسئله مورد بحث، چگونگی فعال کردن دوباره دی-۸ است. این مقاله به دنبال آن است تا به این پرسش اصلی پاسخ دهد که گروه دی-۸ برای موفقیت و اعمال نقش مؤثر در عرصه بین‌الملل و جهان اسلام، بهتر است در چه مسیری فعال شود؟ این مقاله نتیجه می‌گیرد که بهترین مسیر برای فعال کردن دوباره دی-۸، اتخاذ دیدگاه‌های مشترک است که بتواند موقعیت آنها را در جهان اسلام و نظام بین‌الملل ارتقا دهد. لذا ایجاد ساختار تصمیم‌گیری غیربوروکراتیک و منعطف از سوی دی-۸، به مانند جی-۷ پیشنهاد می‌شود. این ساختار تصمیم‌گیری فرصتی را برای اعضای آن فراهم می‌کند که فارغ از چانه‌زنی‌های وقت‌گیر و پرهزینه، بتوانند به دیدگاه‌های مشترک در موضوعات مورد علاقه در جهان اسلام و عرصه بین‌المللی برسند.

واژگان کلیدی

دی-۸، همگرایی، ایران، ساختار منعطف

Email: hahabiss@yahoo.com

* دانشیار دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه

** کارشناس ارشد دیپلماسی در سازمان‌های اقتصادی بین‌الملل، دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه

Email: sheyda.nematollahi@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۴/۱۱/۴

تاریخ ارسال: ۹۴/۴/۷

فصلنامه راهبرد / سال بیست و پنجم / شماره ۷۹ / تابستان ۱۳۹۵ / صص ۹۱-۷۱

جستار گشایی

همواره تغییر در فضای بین‌المللی، یکی از مهم‌ترین علل گرایش کشورها به ایجاد ترتیبات جدیدی از قدرت در آن دوره بوده است که نمونه‌ای از این ترتیبات، تشکیل گروه هفت کشور صنعتی (جی - ۷) توسط اقتصادهای بزرگ جهان است. از اوایل دهه ۷۰ میلادی که قدرت هژمونیک آمریکا رو به افول نهاد، این پرسش به میان آمد که چه آینده‌ای پیش روی فضای بین‌الملل خواهد بود؟ به بیان دیگر، آیا نظم پیشین نظام بین‌الملل فرو خواهد ریخت؟ رابرت کوهن در کتاب خود به نام بعد/ز هژمونی که در سال ۱۹۸۴ منتشر شد، اساس نظریه شکل‌گیری مقوله‌ای به نام جی - ۷ را پایه‌ریزی کرد. او نام مدیریت جمعی را برای نظریه خود انتخاب کرد؛ بدین معنی که پس از هژمونی آمریکا، به تدریج جامعه اروپا و سپس اتحادیه اروپا شکل گرفت و دولت‌های عضو این اتحادیه به قدرت‌های اقتصادی صاحب‌نظر در مسائل بین‌المللی تبدیل شدند. از سوی دیگر، ژاپن نیز قدرتمند گردید و خواستار مشارکت در مدیریت اقتصاد جهانی شد. در چنین شرایطی آمریکا دریافت، اگر بخواهد نظم مورد نظرش در عرصه اقتصاد بین‌الملل، در دوره پس از جنگ جهانی دوم نیز اعمال شود، باید در اندیشه نهادی مشارکتی برآید که بر اساس ارزش‌های لیبرال و منافع مشترک شکل گرفته باشد. به اعتقاد آمریکایی‌ها، اعضای چنین تشکل و گروه‌بندی باید احساس می‌کردند که از همراهی کردن با آمریکا منتفع خواهند شد نه اینکه بازی را باخته، همه منافع در نظام بین‌المللی عاید آمریکا می‌شود، اما این به معنای مغایرت منافع دولت‌های دیگر با ایالات متحده نبود. آنها هم‌اکنون وارد بازی شده بودند و در مشورت و تصمیم‌گیری با یکدیگر، سیاست‌های اقتصادی خود را سامان داده و هماهنگ می‌کردند. تشکیل گروه جی - ۷ محصول چنین اندیشه‌ای بود (امیدبخش، ۱۳۸۵: ۱۲) این گروه با توجه به نداشتن ساختار دائمی و سیستم تصمیم‌گیری سلسله‌مراتبی و همچنین داشتن انعطاف‌پذیری و مسیر مشخص و بدون ساختار خشک سازمانی، در تصمیم‌گیری‌های جهانی مؤثر واقع شد (Aral, 2005: 91).

تفکر نجم‌الدین/اربان نخست‌وزیر پیشین ترکیه، در ایجاد گروه دی-۸ را نیز می‌توان برداشتی از تشکیل گروه جی - ۷ در دوره تحولات بین‌المللی پس از جنگ سرد دانست. دورانی که ایفای نقش در عرصه بین‌المللی برای قدرت‌های میانی و منطقه‌ای و به‌خصوص مجموعه‌ای از کشورهای مطرح، امکان‌پذیر شد. تشکیل گروه دی-۸، ضمن ایجاد روابط مستحکم اقتصادی میان کشورهای در حال توسعه اسلامی، نفوذ و نقش این کشورها را در سطح بین‌الملل و به‌خصوص جهان اسلام افزایش می‌داد؛ به گونه‌ای که این کشورها قادر بودند در دوره تحولات بین‌المللی، جایگاه خود را در نظام بین‌الملل و نفوذ خود را در جهان اسلام ارتقا دهند. پیشنهاد

اربکان زمانی مطرح شد که شرایط در دولت‌های عضو نیز به‌گونه‌ای بود که این طرح در راستای گسترش همکاری میان دولت‌های بزرگ اسلامی عضو، مورد استقبال قرار گرفت. شروع خوب و عملکرد گروه دی-۸ در ابتدا با استقبال روبه‌رو شده و رسانه‌ها فعالیت‌های این گروه را به‌طور گسترده تحت پوشش قرار می‌دادند، اما پس از مدتی و به دلایل مختلف، فعالیت‌های این گروه مطابق با انتظارات زمان تشکیل پیش نرفت. یکی از مهم‌ترین این عوامل، ناپایداری سیاسی و تغییر دولت‌ها و رهبران دولت‌های عضو بود (Aral, 2005: 90). برکناری نجم‌الدین اربکان از قدرت به‌عنوان بنیان‌گذار گروه دی-۸ در سال ۱۹۹۷، تأثیری منفی بر عملکرد دی-۸ گذاشت. به‌گونه‌ای که برخی از شرکت‌کنندگان در جلسه وزرای امور خارجه گروه دی-۸ در سال ۱۹۹۷ اعلام کردند که دی-۸ بدون اربکان قادر نخواهد بود که به‌طور مؤثر به حیات خود ادامه دهد. تغییرات دولت در سایر کشورهای عضو نیز که حامی تأسیس دی-۸ بودند، بر ضعف عملکرد دی-۸ تأثیرگذار بود.

با این حال در سال‌های اخیر اقداماتی از سوی برخی کشورهای عضو در راستای فعال کردن دوباره دی-۸ صورت گرفته است. یکی از کشورهایی که فعالانه در این مسیر گام برداشته، جمهوری اسلامی ایران است. دلایل متفاوتی از جمله موضوع هسته‌ای و موقعیت بین‌المللی می‌تواند انگیزه ایران را به دوباره فعال کردن گروه دی-۸ توضیح دهد. برای مثال در ششمین دوره اجلاس گروه دی-۸ که در سال ۲۰۰۸ در مالزی برگزار شد، ایران طرحی را برای تدوین برنامه ده‌ساله گروه دی-۸ پیشنهاد داد. همچنین ارتقای همکاری بخش‌های خصوصی در تجارت و ایجاد یک سیستم تجارت ترجیحی، یکی از رویکردهای برنامه ده‌ساله مطرح شده توسط ایران بود. ضمن اینکه حضور رئیس‌جمهور ایران، به‌عنوان بالاترین سطح اجرایی در این اجلاس، نشان از اهمیت این گروه برای ایران دارد. از دیگر اقدامات صورت‌گرفته از طرف ایران برای فعال کردن و تثبیت گروه دی-۸، پیشنهاد ایجاد دبیرخانه دائمی بوده است. به گفته یکی از کارشناسان ارشد مربوطه، ایران فعالیت‌های زیادی در راستای فعال کردن این گروه انجام داده و این موضوع به‌قدری برای ایران اهمیت داشته که مزیت میزبانی دبیرخانه دائمی دی-۸ در هشتمین اجلاس سران این گروه به ترکیه داده شد. سمت نخستین دبیرکل دی-۸ نیز به کشور اندونزی سپرده شد.

با فعال شدن نسبی دی-۸ و ایجاد دبیرخانه ثابت، چگونگی تقویت این گروه و ایفای نقش مؤثر از سوی دی-۸ در عرصه بین‌الملل و جهان اسلام مورد توجه است. در حال حاضر این موضوع مطرح است که آیا مسیر در پیش گرفته شده فعلی برای فعال کردن دوباره دی-۸ بهترین گزینه انتخابی پیش روی اعضای دی-۸ است؟ یا می‌توان گزینه بهتری را نیز پیشنهاد داد؟

در رابطه با عملکرد دی-۸، بیشتر تمرکز نویسندگان بر توسعه تجارت میان اعضای این گروه بوده است. *میترا رحمانی* در کتاب خود با عنوان *توسعه تجارت دوجانبه ایران با اعضای گروه هشت کشور اسلامی* به بررسی همگرایی میان هشت کشور اسلامی پرداخته است. در این پژوهش تلاش شده است ظرفیت تجاری هشت کشور اسلامی در حال توسعه در رابطه با یکدیگر در دوره زمانی ۱۹۹۸ تا ۲۰۰۱ بررسی شود و زمینه‌های موجود در توسعه تجارت این کشورها را تعیین نماید. در مطالعه‌ای با عنوان *تحلیل آثار آزادسازی تجاری جمهوری اسلامی ایران با کشورهای مسلمان (دلالت‌های مدل جاذبه)* که توسط *علی غلامی* صورت گرفته است، نویسنده تلاش دارد به منافع حاصل از آزادسازی تجاری میان ایران و کشورهای عضو گروه هشت بپردازد. *شناسایی عوامل تعیین‌کننده توسعه تجارت در کشورهای عضو گروه دی-۸* نیز مقاله‌ای است که توسط *محمد راستی* تهیه شده و نویسنده به شناسایی برخی عوامل تعیین‌کننده توسعه تجارت و بررسی آثار آن بر افزایش تجارت میان اعضای گروه دی-۸ پرداخته است. علاوه بر موضوع تجارت، موضوعاتی همچون گردشگری، سیستم‌های مالی، تجارت خدمات و انرژی در کشورهای گروه هشت، بیشترین موضوعاتی بوده است که نویسندگان در رابطه با گروه دی-۸ مورد توجه قرار داده‌اند. از این رو، مقاله حاضر این نوآوری را داراست که تلاش دارد مسیری مؤثرتر در جهت پیشبرد اهداف اولیه گروه دی-۸ پیشنهاد کند.

در این راستا مقاله حاضر سعی دارد که به این پرسش اصلی پاسخ دهد که گروه دی-۸ برای موفقیت و اعمال نقش مؤثر در عرصه بین‌الملل و جهان اسلام بهتر است در چه مسیری فعال شود؟ در پاسخ به این پرسش، فرضیه مقاله این است که بهترین مسیر برای فعال کردن دوباره دی-۸، ایجاد یک ساختار تصمیم‌گیری کارا و منعطف و به‌دور از روندهای بوروکراتیک، برای ایفای نقش مؤثر از سوی دولت‌های عضو، در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل است. در مقاله با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی به بیان رابطه متغیرهای پژوهش پرداخته می‌شود. ایجاد ساختار تصمیم‌گیری منعطف و غیربوروکراتیک از سوی گروه دی-۸ به‌عنوان متغیر مستقل و افزایش موفقیت و کارایی دی-۸ در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل به‌عنوان متغیر وابسته فرض می‌شود و با بررسی روند ایجاد و فعالیت گروه دی-۸، روابط این متغیرها تبیین می‌گردد.

چارچوب نظری. در کتاب *والتر ماتلی*^۱ با عنوان *منطق همگرایی منطقه‌ای*^۲ سه شرط جهت موفقیت همگرایی‌های منطقه‌ای ذکر شده است. این سه شرط عبارتند از: ۱. داشتن

1. Walter Mattli

2. The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond, May 28, 1999

پیامد قابل توزیع حاصل از همگرایی میان اعضا؛ ۲. وجود اراده سیاسی در کشورهای عضو و ۳. وجود یک کشور محور در همگرایی.

در ارتباط با شرط نخست، لازم است که شکل‌گیری همگرایی میان اعضا همراه با پیامدهای قابل توزیع برای آنها باشد. معمولاً منظور دستاورد اقتصادی است. به عبارت دیگر، همکاری میان کشورها در قالب همگرایی باید دستاوردهای اقتصادی برای آن منطقه به همراه داشته و این دستاوردها قابل توزیع میان اعضای همگرایی باشد. در صورت نبود چنین دستاوردهایی نمی‌توان به موفقیت انواع همگرایی‌ها چندان امید داشت.

دومین شرط موفقیت همگرایی‌ها، وجود اراده سیاسی لازم میان رهبران سیاسی است و این حقیقت که آنها توانایی کافی برای هماهنگی‌های لازم در هر مرحله از همگرایی را داشته باشند. اراده سیاسی رهبران در توسعه همگرایی‌ها به دستاوردهایی که برای رهبران سیاسی در پی خواهد داشت، بستگی دارد. در واقع، زمانی که احتمال در قدرت ماندن رهبران سیاسی، در پی توسعه روند همگرایی افزایش می‌یابد، رهبران سیاسی اراده لازم را در شکل‌گیری انواع همگرایی به‌دست خواهند آورد. برای مثال، در شرایطی که افزایش همگرایی میان کشورها در یک منطقه، موجب بهبود شرایط اقتصادی و ارتقای وضعیت منطقه‌ای و بین‌المللی آنها شده و سطح رضایت‌مندی از رهبران و دولت‌های آنها را افزایش می‌دهد، احتمال در قدرت ماندن رهبران سیاسی آن کشورها نیز افزایش می‌یابد.

با این حال، تنها وجود این دو شرط برای موفقیت همگرایی‌ها کافی نخواهد بود. در این میان شرط سوم نیز باید تأمین شود و آن حضور یک کشور محور در همگرایی است. در واقع، حضور یک کشور محور جهت هماهنگی میان دولت‌های عضو لازم است. دولت‌محور قادر است مسائل و مشکلات احتمالی که میان اعضا ایجاد می‌شود را سریع‌تر حل و فصل نماید و فرایندهای چانه‌زنی را کوتاه کند. دولت محور همچنین وظیفه به‌دوش کشیدن هزینه‌های اولیه همکاری را برعهده دارد. این وظیفه به‌ویژه در کشورهای جهان سوم که تحمل هزینه‌های اولیه همکاری مشکل می‌باشد، پررنگ‌تر است (Mattli, 1999: 44).

بررسی وضعیت گروه دی-۸ بر اساس شروط موفقیت همگرایی‌ها در نظریه ماتلی نشان می‌دهد که این گروه دو شرط وجود کشورمحور در همگرایی و وجود اراده سیاسی رهبران دولت‌ها را به‌خوبی ایجاد کرده است. در زمان شکل‌گیری این گروه و پیشنهاد تشکیل دی-۸ از سوی اربکان، رهبران کشورها با توجه به چشم‌اندازی که از نتایج این همگرایی داشتند، از تشکیل آن استقبال کردند و این گروه در زمان کوتاهی شکل گرفت. علاوه بر این، کشور ترکیه در زمان تشکیل این گروه تا حدی نقش کشورمحور را برعهده داشت. هرچند پس از برکناری اربکان نقش ترکیه کمرنگ شد، اما در ادامه ایران تلاش داشته است با تقبل هزینه‌های رونق دوباره دی-۸، به‌گونه‌ای این نقش را برعهده بگیرد، اما در ارتباط با شرط دستاورد قابل توزیع،

این گروه افزایش همکاری‌های تجاری را مورد توجه قرار داده است. نتیجه تلاش‌های این گروه در این زمینه ایجاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی^۳ بوده است. با این حال، به نظر می‌رسد که این گروه قادر است با در پیش گرفتن مسیری بهتر، دستاورد واقع‌بینانه‌تری داشته باشد. در ادامه تلاش می‌شود ضمن بررسی و نقد مسیر انتخابی، بهترین سناریو برای فعال کردن دوباره دی-۸ معرفی شود.

۱. ظهور و افول دی-۸

شکل‌گیری همکاری‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای یکی از ابزارهای دولت‌ها در راستای توسعه نفوذ قدرت و تأثیرگذاری در سطح جهان است که در سال‌های پس از جنگ سرد توجه خاصی به آن شده است (Lawrence, 1996: 46). یکی از این گروه‌ها، گروه هشت کشور اسلامی در حال توسعه، دی-۸، است. اندیشه ایجاد این گروه که متشکل از ترکیه، ایران، پاکستان، مالزی، اندونزی، مصر، بنگلادش و نیجریه است، از سوی نجم‌الدین اربکان، نخست وزیر وقت ترکیه و رهبر حزب اسلام‌گرای رفاه مطرح شد. پس از سفرهای مقدماتی از سوی اربکان و با توجه به حمایت اکثر رهبران کشورهای مربوطه از این تفکر، در نشست با حضور وزرای امور خارجه هشت کشور بالا با عنوان همکاری برای توسعه، اصول اولیه این تشکل عنوان شده و پایه‌های بعدی آن پی‌ریزی شد. سرانجام این گروه در ۱۵ ژوئن ۱۹۹۷ تأسیس شد.

۱-۱. استقبال کشورها از ایجاد دی-۸

پیشنهاد اربکان زمانی مطرح شد که شرایط در کشورهای عضو نیز به گونه‌ای بود که این طرح برای ایجاد همکاری میان کشورهای بزرگ اسلامی عضو مورد استقبال قرار گرفت. ایران پس از انقلاب اسلامی همکاری با کشورهای اسلامی و تحرک در جهان اسلام را همواره مورد توجه قرار داده است. بنابراین، توسعه همکاری با کشورهای بزرگ و مهم اسلامی همواره مورد نظر دولت ایران بوده است. بر اساس اصل یازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، همه مسلمانان یک امت هستند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پیگیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد (جهانگیر منصور، ۱۳۸۸: ۳۳). علاقه‌مندی ایران به همکاری با کشورهای اسلامی، از جمله در قالب سازمان‌هایی همچون سازمان همکاری‌های اسلامی قابل مشاهده است. حمایت‌ها و تلاش ایران برای تصویب قطعنامه تشکیل بازار مشترک اسلامی یکی از این نمونه‌هاست. در هشتمین نشست سران کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی که در ۸ دسامبر ۱۹۹۷ در تهران برگزار شد، قطعنامه تشکیل بازار مشترک اسلامی به پذیرش اعضا رسید. در این دوره از نشست سران، همچنین سایر

بخش های وابسته و مؤسسات و بخش خصوصی به همکاری در جهت تشکیل این بازار، تشویق شدند (Guler, 2000: 16)؛ بنابراین همکاری با کشورهای اسلامی همواره یکی از اولویت های ایران بوده است.

گرایش به همکاری با کشورهای اسلامی در سایر کشورهای عضو نیز به دلایل مختلف وجود داشت. برای مثال، در پاکستان نواز شریف که ریاست حزب مسلم لیگ را برعهده داشت، در سال ۱۹۹۷ به قدرت رسید. نواز شریف که مسلم لیگ را بر پایه الگوی سازمان ملی مالزی متحد پی ریزی کرده بود در دهه ۱۹۸۰ پیروزمندانه نیروهای اسلامی را به کار گرفت و به اسلامی کردن جامعه و توسعه مبتنی بر سرمایه داری همت گماشت (نصر، ۱۳۸۶: ۲۸). وی همچنین در حوزه سیاست خارجی همکاری با کشورهای مسلمان، ترکیه و اتحادیه اروپا را مدنظر قرارداد. در کنار این عوامل، وجود مسائل اقتصادی در این کشور در زمان روی کار آمدن نواز شریف را می توان از دلایل علاقه مندی او به حضور پاکستان در گروه دی - ۸ دانست.

اندونزی نیز به عنوان پرجمعیت ترین عضو گروه، در زمان پیوستن به دی - ۸ با مشکلات سیاسی و اقتصادی روبه رو بود و دولت این کشور عضویت در این گروه را در راستای حل مسائل خود می دید. کشورهای دیگر همچون نیجریه نیز اهدافی همچون توسعه وضعیت اقتصادی، از راه گسترش روابط با کشورهای اسلامی و آزادسازی تجاری از طریق گروه دی - ۸ را مورد نظر داشتند. در حالی که مصر، در ابتدا چندان راغب به عضویت در این گروه نبود، به این گروه پیوست. در واقع، این کشور در همکاری های دیگر همچون سازمان همکاری های اسلامی، حضور فعال داشته و از نفوذ خوبی برخوردار بود؛ بنابراین، انگیزه زیادی برای حضور در این گروه نداشت. با این حال، حضور مصر را می توان به عنوان نماینده ای از کشورهای عربی در این گروه قلمداد کرد (Aral, 2005: 90). از این رو، این کشورها با حمایت از طرح اربکان به عضویت این گروه درآمدند و گروه دی - ۸ شکل گرفت. در ابتدا این گروه نیز همچون گروه جی - ۷ فاقد دبیرخانه متمرکز بود و تصمیم گیری خارج از سلسله مراتب سازمانی را مورد نظر داشت. در موافقت نامه تأسیس گروه هشت اهداف اصلی گروه، تقویت موقعیت کشورهای در حال توسعه در اقتصاد جهانی، ایجاد تنوع و موقعیت های جدید در روابط بازرگانی، تقویت حضور در تصمیم سازی در سطح بین الملل و ارتقای سطح زندگی مردم کشورهای عضو تعیین شده است.

۱-۲. افول دی - ۸

شروع خوب و عملکرد گروه دی - ۸ که با استقبال و پوشش رسانه ای بسیار نیز مواجه شد پس از چندی رو به افول گذاشت. مهم ترین علت ضعیف شدن دی - ۸ را می توان ناپایداری سیاسی در دولت های عضو و تغییر رهبران و دولت های عضو عنوان کرد (Aral, 2005: 90). نجم الدین اربکان، بنیان گذار گروه دی - ۸، در سال ۱۹۹۷ از قدرت برکنار شد. تأثیر منفی برکناری اربکان

از قدرت بر عملکرد دی-۸ به گونه‌ای بود که برخی از شرکت‌کنندگان در جلسه وزرای امور خارجه گروه دی-۸ در سال ۱۹۹۷ اعلام کردند که دی-۸ بدون اربکان قادر نخواهد بود که به‌طور مؤثر به حیات خود ادامه دهد. تغییرات دولت در سایر کشورهای عضو نیز که حامی تأسیس دی-۸ بودند، بر ضعف عملکرد دی-۸ تأثیرگذار بود.

در مالزی، تنش‌های سیاسی به علت اختلافات پیش‌آمده میان *انور/ابراهیم*، نخست‌وزیر مالزی و *ماهاتیر محمد* در تصمیم‌گیری‌های سیاسی بالا گرفت که در نهایت منجر به برکناری انور ابراهیم از قدرت در سال ۱۹۹۸ شد. شرایط از سال ۱۹۹۷ در اندونزی نیز رو به تغییر گذاشت و موجب برکناری سوهارتو از قدرت شد. نقش عوامل خارجی، سقوط شوروی، مشکل ذاتی مشروعیت، عوامل مذهبی و رشد طبقه متوسط جامعه در اندونزی از عواملی بود که زمینه تضعیف دولت سوهارتو را ایجاد کرده و موجب سقوط دولت او در سال ۱۹۹۸ شد (cbv.ns.ca). دولت در پاکستان نیز در سال ۱۹۹۹ تغییر کرد. پرویز مشرف، رئیس ستاد مشترک ارتش پاکستان در این سال در کودتایی بدون خونریزی، نواز شریف را خلع کرده و قدرت را در دست گرفت (storyofpakistan.com). درگذشت *آباچا* بر اثر بیماری قلبی نیز موجب تغییر دولت در نیجریه شد. آباچا که بنا داشت اقتصاد کشور را به واسطه اجرای برخی اصلاحات احیا کند و آزادی‌های سیاسی را با انحلال شورای اجرایی فدرال و دستگیری بیش از ۱۵۰ تن از افسران از بین ببرد، در ۸ ژوئن ۱۹۹۸ درگذشت. با مرگ آباچا، رهبری دولت به *عبدالسلام/ابوبکر*، وزیر دفاع سابق نیجریه رسید (afan.ir)؛ بنابراین تغییر دولت‌ها و رهبران در کشورهای عضو و به‌خصوص اربکان در ترکیه را که پیشنهاددهنده تشکیل این گروه بود و تغییر در فضای داخلی این کشورها را می‌توان یکی از مهم‌ترین علل عدم توجه و علاقه اولیه به تداوم فعالیت‌های این گروه دانست.

۲. تلاش برای رونق دوباره دی-۸

در سال‌هایی که گروه دی-۸ دوران انفعال خود را طی می‌کرد، چنانکه اشاره شد جمهوری اسلامی ایران سعی در فعال کردن مجدد این گروه داشت و در این راه نیز از انگیزه زیادی برخوردار بود. در این بخش به بعضی اهداف و انگیزه‌های ایران برای فعال کردن دوباره دی-۸ اشاره می‌شود.

۱-۲. اعمال تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران

آغاز تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران مربوط به تحریم‌های اعمالی از سوی آمریکا است که از سال ۱۳۵۸ تاکنون ادامه دارد. مهم‌ترین این تحریم‌ها نیز، تحریم سرمایه‌گذاری در بخش انرژی بوده است. در واقع، با تصویب قانون تحریمی ایران (ISA)^۴ در سال ۱۹۹۶ آمریکا به دنبال

4. Iran Sanction Act (ISA)

این بود که متحدان خود را نیز در تحریم سرمایه‌گذاری در بخش انرژی با خود همراه سازد تا تحریم‌ها اثرگذارتر باشد. پس از تصویب تحریم‌ها از سوی شورای امنیت سازمان ملل، فشار تحریم‌ها علیه ایران گسترش یافت. به عبارت دیگر، چون تحریم‌های سازمان ملل از نوع تحریم‌های چندجانبه بود، خیلی بیشتر از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا تا آن زمان تأثیرگذار بود. به منظور متقاعد کردن ایران به تعلیق فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای، طی سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۰۶ سه قطعنامه ۱۷۳۷، ۱۷۴۷ و ۱۸۰۳ از سوی شورای امنیت علیه ایران به تصویب رسید. با شروع تصویب قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران در شورای امنیت، اصولاً فضای بین‌المللی برای ایران بسیار متفاوت شد و ابتکارات جدیدی از سوی ایران در عرصه بین‌المللی را طلب می‌کرد. با عدم موفقیت مذاکرات ایران و گروه ۵+۱ به منظور تعلیق فعالیت‌های هسته‌ای، قطعنامه ۱۹۲۹ در ژوئن ۲۰۱۰ به تصویب رسید. در این قطعنامه تحریم‌ها بسیار گسترده شد و موضوع تحریم ایران از حیث شدت وارد مرحله جدیدی شد و در پی آن سایر کشورها در اعمال تحریم‌ها علیه ایران همراه شدند. کشورهای عربستان سعودی و امارات متحده عربی، ژاپن و کره جنوبی از جمله کشورهایی بودند که با این تحریم‌ها همراه شدند. در اوایل سپتامبر ۲۰۱۰ ژاپن و کره جنوبی تحریم‌هایی مشابه تحریم‌های اتحادیه اروپا وضع کردند. این تحریم‌ها شامل محدودیت‌های ابزاری جهت تجارت، محدودیت روابط بانکی، تحریم بسیاری از نهادهای ایران و محدودیت در طرح‌های جدید در بخش انرژی می‌شد به گونه‌ای که اعمال این تحریم‌ها حتی فراتر از انتظارات مقامات آمریکایی بود (Katzman, 2012: 31). در نتیجه این تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی که روزبه‌روز شدت می‌گرفت، ج.ا. ایران فعالیت در همکاری‌های منطقه‌ای، فرمانطقه‌ای و بین‌المللی را بیشتر مورد توجه قرار داد.

۲-۲. تمایل ایران به حضور در انواع همگرایی‌ها

از ابتدای انقلاب موضوع توسعه همکاری‌های منطقه‌ای، به‌خصوص با کشورهای اسلامی در دستور کار ج.ا. ایران قرار داشته است. ایران همچون بسیاری از کشورها به دنبال این بوده است که اهداف خود را از طریق فعالیت در قالب همکاری‌های منطقه‌ای و یک جبهه مشترک پیش برده و خواسته‌ها و گرایش‌های خود را از طریق این نوع از همکاری‌ها در عرصه جهانی مطرح کند. با افزایش فشارهای بین‌المللی در سال‌های اخیر این گرایش شدت گرفته است که آن را در تلاش ایران برای افزایش نقش خود در همکاری‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای می‌توان مشاهده کرد.

برای مثال یکی از سازمان‌هایی که ایران در سال‌های اخیر در راستای عضویت در آن تلاش کرده، سازمان همکاری شانگهای است. عده‌ای معتقدند که ایران از طریق ایجاد روابط دوستانه با اعضای اصلی و ناظر در قالب این سازمان، فرصت‌های پایدار بسیاری را برای خود در صحنه

بین‌الملل ایجاد خواهد کرد (انوری، ۱۳۸۷: ۲۱). برخی تحلیل‌گران بر این باورند که عضویت در سازمان همکاری شانگهای به کاهش تهدیدهای منطقه‌ای نسبت به ایران می‌انجامد (طالبی‌فر، ۱۳۸۷: ۳۵)، ضمن اینکه برخی نیز معتقدند با حضور قدرت‌هایی همچون روسیه و چین که دارای حق و تو در شورای امنیت هستند، امکان چانه‌زنی ایران در سطح بین‌المللی افزایش خواهد یافت (امیدی، ۱۳۸۶: ۴۲). با توجه به این رویکردها و در پی درخواست‌های ایران، این سازمان، ایران را در تیرماه ۱۳۸۴ به عضویت ناظر پذیرفت و از آن زمان تاکنون ایران در تمامی نشست‌های ساختاری سازمان در بالاترین سطح شرکت داشته است. در سال ۱۳۸۵ از احمدی‌نژاد، رئیس‌جمهور ایران، برای شرکت در اجلاس سران در شانگهای دعوت به عمل آمد و بدین ترتیب احمدی‌نژاد ضمن اعلام صریح درخواست عضویت کامل ایران در این سازمان چنین گفت: «ما خواستار گسترش سازمان همکاری شانگهای و تبدیل آن به یک ساختار قدرتمند و تأثیرگذار در سیاست‌های منطقه‌ای و بین‌المللی هستیم. این سازمان باید بتواند در مقابل تهدیدات و دخالت‌های غیرقانونی و مداخلات نظامی سایر کشورها در منطقه ایستادگی کند» (قریشی، ۱۳۸۶: ۱۳۷).

ضمن اینکه در این دوره تلاش‌های بسیاری نیز در راستای توسعه همکاری با کشورهای آمریکای لاتین و آفریقایی صورت گرفت. نمونه دیگر از این نوع همکاری، تشکیل مجمع کشورهای صادرکننده گاز به پیشنهاد و پیگیری دیپلماتیک ایران است. جمهوری اسلامی ایران با توجه به اهداف سیاسی و اقتصادی و فشارهای بین‌المللی ناشی از تحریم‌ها سعی دارد با حضور در بازار انرژی از طریق صادرات گاز ضمن کسب درآمد ارزی و تنوع آن، موجب گره‌خوردگی اقتصاد ایران با اقتصاد کشورهای دیگر و افزایش امنیت بیشتر ایران شود. همچنین ایران می‌تواند با استفاده از موقعیت‌های به‌وجودآمده، جایگاه خود را در منطقه ارتقا دهد و در معادلات سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای تأثیرگذار شود؛ بنابراین به نظر می‌رسد کوشش در جهت تشکیل مجمع گازی در همین چارچوب قابل تحلیل باشد (شهابی، ۱۳۹۲: ۱۰). برخلاف این فعالیت‌ها، ریاست و مقر این مجمع به ایران داده نشد. از نظر برخی تحلیل‌گران موضع ایران در ارتباط با این مجمع بیشتر سیاسی بوده است تا اقتصادی. به‌طور کلی فعالیت‌های ایران در مورد شکل‌گیری این مجمع را باید بیشتر در چارچوب شرایط سیاسی ایران و در وضعیت فشارهای سیاسی و بین‌المللی و به‌ویژه تنش بر فعالیت‌های صلح‌آمیز هسته‌ای دید تا اهداف گازی و اقتصادی (شهابی، ۱۳۹۲: ۲۲). این اقدامات که در راستای حضور فعال در صحنه بین‌الملل صورت پذیرفته است، در سازمان‌های دیگری همچون دی-۸ نیز در راستای فعال کردن این سازمان و داشتن نقش مؤثر در عرصه بین‌الملل و جهان اسلام دنبال شده است.

۲-۳. ورود اسلام‌گرایان به صحنه قدرت در ترکیه

ورود اسلام‌گرایان به قدرت نیز یکی دیگر از زمینه‌های گسترش همکاری میان ایران و ترکیه، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اعضای دی-۸ بوده است. در انتخابات عمومی دسامبر ۱۹۹۵، آرای حزب رفاه، به‌گونه‌ای چشمگیر به یک‌پنجم کل آرا افزایش یافت. بدین‌سان برای نخستین‌بار در تاریخ جمهوری ترکیه این حزب دینی، بزرگ‌ترین حزب در مجلس آن کشور شد. در پی پیروزی حزب در انتخابات شهرداری‌ها در سال ۱۹۹۴، نجم‌الدین اربکان رهبر حزب، نفوذ و اقتداری چشمگیر در کشور به‌دست آورد. سرانجام نیز اربکان در سال ۱۹۹۶ رئیس دولت ائتلافی شد. یکی از اهداف اربکان توسعه همکاری‌ها میان کشورهای اسلامی بود. باوجود کنار گذاشته‌شدن اربکان از قدرت در سال ۱۹۹۷، این سیاست در سال‌های اخیر بازم مورد توجه بوده است (لوپیس، ۱۳۸۹: ۱۶).

در زمانی که حزب عدالت و توسعه برنده انتخابات سال ۲۰۰۲ شد، اردوغان به‌دنبال اتخاذ بهترین سیاست خارجی بود. در واقع اردوغان و حزب عدالت و توسعه وارث خط رهبر اسلامی و پدر جنبش اسلامی ترکیه، نجم‌الدین اربکان بودند. اردوغان و عبدالله گل یاران و همفکران نزدیکی بودند که ایجاد بازار مشترک اسلامی، ناتوی اسلامی و غیره را پیش‌بینی کرده بودند. برخلاف آنچه بعضی از صاحب‌نظران می‌گفتند، ترکیه صرفاً به‌سوی غرب در حرکت نیست. در سال‌های پس از روی کارآمدن اسلام‌گرایان، این کشور سیاست خارجی چندوجهی و بازی با همه بازیگران را در دستور کار دستگاه دیپلماسی خود قرارداد. ترکیه کوشش کرد تا ضمن حفظ روابط خود با غرب و آمریکا، روابطش با همسایگان را نیز بهبود بخشد. سیاست خارجی نگاه به شرق و گسترش روابط با چین و روسیه را هم‌زمان با ارتقای روابط با جهان اسلام و منطقه خاورمیانه در دستور کار خود قرار داده است.

با توجه به تحولات ترکیه و علاقه‌مندی ایران به توسعه همکاری با کشورهای اسلامی گرایش به توسعه همکاری‌های متقابل افزایش یافته است. رؤسای کشورهای ایران و ترکیه بارها به افزایش نقش دو کشور در جهان اسلام اشاره کرده‌اند. روابط اخیر ایران و ترکیه نیز نشان‌دهنده این واقعیت است که باوجود اختلافات میان ترکیه و ایران بر سر موضوعاتی همچون بحران سوریه و یمن، دوطرف همچنان علاقه‌مند به گسترش روابط با یکدیگر هستند. این حقیقت را می‌توان از سفر اخیر اردوغان، به‌عنوان رئیس‌جمهور ترکیه به ایران دریافت. در ملاقات مقامات ترکیه و ایران قرار شد که سطح مبادلات بازرگانی از میزان ۱۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۴ به ۳۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵ افزایش یابد. برخی از کارشناسان منافع اقتصادی و ظرفیت عظیم همکاری‌های بازرگانی دو طرف، به‌ویژه چشم‌انداز حل مناقشه

هسته‌ای و رفع تحریم‌های اقتصادی به ایران را مهم‌ترین عامل در کاهش تنش‌های سیاسی بین دو کشور همسایه می‌دانند.

۳. طرح ایران برای فعال‌سازی دی-۸

با توجه به افزایش تمایلات ایران برای همکاری‌های منطقه‌ای، فرمانطقه‌ای و بین‌المللی به‌منظور خنثی‌سازی فشارهای سیاسی و با روی کارآمدن دولت اسلام‌گرا در ترکیه، زمینه جدیدی برای فعال‌سازی دی-۸ فراهم شد. ایران با آشنایی و تجربه‌ای که در ارتباط با سازمان اکو داشت و همچنین با توجه به مشترک‌بودن کارشناسان و اداره مسئول دو سازمان اکو و دی-۸، کم‌وبیش از همان الگوی اکو برای فعال‌کردن دی-۸ بهره‌برداری کرد و نقشه راه به‌نسبت مشابهی را برای رسیدن به این هدف ارائه داد. برای مثال، در جهت افزایش همگرایی میان کشورهای دی-۸، افزایش همکاری‌های تجاری از مسیر ایجاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی، مورد تأکید قرار گرفت. همچنین شکل غیرمتمرکز و غیررسمی سازمان دی-۸ به دبیرخانه متمرکز، نظیر اکو، تغییر یافت. با توجه به برخی تفاوت‌ها میان گروه دی-۸ و اکو، به‌خصوص در رابطه با تفاوت در ظرفیت‌ها و اولویت‌های آنها، سناریوی بهتری را می‌توان در پیش گرفت. از مقایسه موقعیت گروه دی-۸ و سازمان اکو می‌توان دریافت که فعال‌کردن گروه دی-۸ طبق الگوی اکو موفقیت محدودی خواهد داشت.

۳-۱. مزیت نزدیکی جغرافیایی کشورهای عضو اکو

در نظریه‌های ژئوپلیتیک اعتقاد بر این است که کشورهای دارای تقارن جغرافیایی اغلب ارتباطات سیاسی دوجانبه و چندجانبه‌ای را شکل داده و سیاست خارجی آنها به‌شدت از یکدیگر تأثیر می‌پذیرد. هرچه این تقارن جغرافیایی بیشتر باشد، اثرپذیری متقابل بیشتر است و بسته به نوع رابطه متقابل و همانندی‌های سیاسی و فرهنگی و مکمل‌بودن اقتصادها، انتظار همگرایی بین آنها بیشتر می‌شود؛ بنابراین ویژگی‌های مشترک جغرافیایی از جمله عواملی است که زیرساخت‌های همگرایی منطقه‌ای را شکل می‌دهد (امیدی، ۱۳۸۶: ۱۲۷).

در بسیاری از گروه‌بندی‌های اقتصادی منطقه‌ای نیز، اعضا از نظر جغرافیایی به‌هم نزدیک هستند و کاهش هزینه حمل‌ونقل در مقایسه با هزینه‌های دیگر باعث کاهش هزینه گسترش یک گروه‌بندی منطقه‌ای می‌شود. نزدیکی جغرافیایی کشورها، نه‌تنها می‌تواند باعث تسهیل و ارزان‌تر شدن معاملات اقتصادی آنها شود، بلکه ممکن است مؤید برخی ویژگی‌های اقتصادی مشترک از نظر منابع، آب‌وهوا و غیره بین این کشورها باشد. ضمن اینکه برخی استدلال کرده‌اند که فاصله جغرافیایی باعث پیچیده‌تر و مشکل‌تر شدن اداره یک گروه‌بندی منطقه‌ای می‌شود (بیات، ۱۳۸۶: ۱۱۶).

نگاهی به وضعیت جغرافیایی کشورهای عضو اکو نشان می‌دهد که این کشورها از مزیت نزدیکی جغرافیایی بهره برده‌اند. به‌گونه‌ای که کشورهای عضو اکو، نه تنها از لحاظ جغرافیایی به هم نزدیک هستند، بلکه باهم، هم‌مرز نیز هستند. هم‌مرز بودن کشورهای یک همکاری امتیازات دیگری نیز می‌تواند به دنبال داشته باشد. برای مثال، هفت کشور از ده کشور عضو اکو به دریای آزاد دسترسی ندارند، این حقیقت انگیزه مضاعفی را برای این کشورها جهت ورود به این همکاری و بهره‌مندی از امکانات آن در راستای دستیابی به دریای آزاد و همکاری در زمینه ترانزیت و حمل‌ونقل فراهم کرده است. در صورتی که چنین محورهایی در گروه دی-۸ و اصولاً کشورهایی که در مناطق مختلف قرار دارند، وجود نخواهد داشت. در واقع، در گروه دی-۸ تنها برخی کشورها هم‌مرز بوده و دو کشور مصر و نیجریه از قاره آفریقا حضور دارند و فاصله جغرافیایی برخی اعضا بسیار زیاد است. این مسئله می‌تواند مزیت نزدیکی جغرافیایی در همگرایی بیشتر میان اعضای گروه دی-۸ را در قالب یک سازوکار منطقه‌ای کمرنگ کند.

۲-۳. حضور شرکای تجاری بزرگ ایران در اکو

بررسی حجم تجارت ایران با کشورهای عضو دی-۸ نشان می‌دهد که ایران بیشترین حجم تجارت را با کشورهای ترکیه و پاکستان داشته است. در سال ۲۰۱۴، ۸/۳ درصد از کل تجارت ایران با ترکیه صورت گرفته است که ارزش آن بالغ بر ۱۰۷۷۵ میلیون یورو بوده است. ترکیه در این سال چهارمین شریک تجاری ایران و نخستین شریک تجاری ایران از میان کشورهای دی-۸ بوده است. در این سال نیز پاکستان هشتمین شریک تجاری ایران بوده است که ۱/۳ درصد از کل تجارت ایران را به ارزش ۱۶۶۳ میلیون یورو شکل داده است (ec.europa.eu). پاکستان همچنین دومین شریک تجاری ایران در میان کشورهای عضو دی-۸ بوده است. با توجه به این حقایق می‌توان دریافت که پیگیری همکاری‌های تجاری در قالب دی-۸، لزوماً وضعیت ویژه‌ای را برای ایران پدید نخواهد آورد. کشورهایی که بیشترین حجم تجارت با ایران را شکل داده‌اند، در سازمان همکاری اکو حضور دارند و می‌توان افزایش همکاری‌های تجاری با این کشورها را در قالب این سازمان که از نظر زیرساخت‌های تشکیلاتی و قانونی از دی-۸ جلوتر است و ایران در آن از موقعیت بهتری نسبت به دی-۸ برخوردار است، پیگیری کرد.

بررسی ظرفیت تجاری ایران با کشورهای عضو دی-۸ با توجه به آمارهای سال ۲۰۱۲، نشان‌دهنده این واقعیت است که بیشترین ظرفیت صادراتی ایران مربوط به کشورهای ترکیه و پاکستان است، به این معنا که ایران قادر است افزایش صادرات را با این دو کشور در سازمان اکو نیز دنبال کند. این در حالی است که بیشترین ظرفیت وارداتی ایران با کشورهای دی-۸، مربوط به کشور مالزی است و در صورت توسعه همکاری تجاری با این کشور در قالب تجارت

ترجیحی دی-۸، تراز تجاری ایران به سود این کشور قابلیت تغییر دارد (نعمت‌الهی، ۱۳۹۱: ۷۴).

۳-۳. عدم اجرای موافقت‌نامه تجاری اکو

موافقت‌نامه تجاری اکو، *اکوتا*، یک موافقت‌نامه کارشده و تقریباً استاندارد است و تمامی مواد آن به‌وسیله کشورهای طرف قرارداد مذاکره شده و برای هر یک از مواد، زمان بیش از آنچه مورد نیاز بوده صرف گردیده است. ضمن اینکه این موافقت‌نامه را می‌توان یک موافقت‌نامه محافظه‌کارانه در نظر گرفت. برای مثال، در این موافقت‌نامه همه موارد به‌صورت مرحله‌ای پیش‌بینی شده است و درنهایت ۸۰ درصد کالاها، تحت پوشش اقدامات کاهش تعرفه‌ای قرار می‌گیرد؛ یعنی در پایان ۸ سال به‌شرط اجرای کامل اکوتا، ۲۰ درصد کالاها در فهرست کالاهای حساس و استراتژیک باقی خواهند ماند. از همه مهم‌تر اینکه در پایان این دوره تعرفه به صفر نخواهد رسید، بلکه تنها تا حد ۱۰ درصد تقلیل خواهد یافت.^(۱) این موافقت‌نامه تجارت خدمات را دربر نمی‌گیرد و تنها تجارت کالایی را پوشش داده است (شهابی، ۱۳۸۹: ۳۲). باوجود ظرفیت‌های فراوان و تلاش‌های صورت گرفته در توسعه تجارت درون‌منطقه‌ای اکو، داده‌ها حاکی از این است که حجم تجارت منطقه‌ای اکو همچنان کمتر از تجارت فرامنطقه‌ای آن است و قرارداد مزبور هنوز اجرایی نشده است (شهابی، ۱۳۸۶: ۱۶۴-۱۳۹). در این شرایط به نظر می‌رسد که در پیش‌گرفتن تجربه‌ای مشابه در گروه دی-۸، چندان به صلاح نباشد. به‌عبارت‌دیگر، با توجه به عملی‌نشدن موافقت‌نامه اکوتا که کار کارشناسی زیادی بر روی آن صورت گرفته است و البته امید است که اجرایی شود، نمی‌توان به اجرایی‌شدن موافقت‌نامه‌های تجاری در قالب همگرایی‌های دیگر میان این کشورها، همچون دی-۸ امید زیادی داشت و چنانچه تجارت با طرف‌های اصلی تجارت ایران در دی-۸ یعنی پاکستان و ترکیه موردنظر باشد، هر دو این کشورها از امضا و تصویب‌کنندگان موافقت‌نامه اکوتا می‌باشند.

۳-۴. ساختار اقتصادی غیرمکمل و وجود تعرفه بالا

ساختار تولید کشورهای عضو، از تنوع کافی برخوردار نیست. بر اساس آمار صندوق بین‌المللی پول، بیشتر تولیدات کشورهای اسلامی همچون گروه دی-۸، تولیدات نفتی و محصولات کشاورزی است. این حقیقت علاوه بر اینکه وابستگی صادرات این کشورها به تعداد محصولات اندک را نشان می‌دهد، رقابتی‌بودن این اقتصادها را منعکس می‌کند؛ بنابراین باوجود این‌که بسیاری از همگرایی‌های اقتصادی با ساختار اقتصادی رقیب از تجارت درون‌صنعتی در راستای توسعه تجارت میان خود بهره‌مند می‌شوند، صادرات مواد خام و محصولات کشاورزی همچون کالاهای صنعتی از تنوع و تفاوت زیادی برخوردار نبوده و انگیزه اندکی در جهت تجارت درون‌سازمانی این کالاها وجود دارد (اریاب، ۱۳۸۵: ۱۷۹-۱۷۸).

علاوه بر این، وجود موانع تعرفه‌ای و غیرتعرفه‌ای مانعی بر سر افزایش تجارت میان اعضا است. در واقع، با وجود هدف قراردادن کاهش تعرفه‌ها در موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دی-۸ و در صورت اجرایی شدن این موافقت‌نامه، کاهش میزان تعرفه‌ها چندان زیاد نخواهد بود. بر اساس موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دی-۸ که اعضا آن را در ۱۳ می ۲۰۰۶ در بالی اندونزی امضا کردند (envisionnigeria.com)، تعرفه‌های بیش از ۲۵ درصد باید به ۲۵ درصد کاهش یابد. تعرفه‌های بین ۱۵ درصد تا ۲۵ درصد به ۱۵ درصد و تعرفه‌های ۱۵ درصد-۱۰ درصد تا سقف ۱۰ درصد کاهش یابد. ضمن اینکه بسیاری از موانع غیرتعرفه‌ای همچنان بین اعضا وجود خواهد داشت و باید توجه کرد که معمولاً تجارت میان کشورهای در حال توسعه بیشتر به جهت موانع غیرتعرفه‌ای محدود می‌شود تا موانع تعرفه‌ای (miti.gov).

۴. طرح پیشنهادی برای فعال‌سازی دی-۸

به‌طور خلاصه با توجه به عملکرد اکو در زمینه تجارت، وجود طرف‌های اصلی تجاری ایران در سازمان اکو و محدودیت‌های بیشتری که برای سازمان دی-۸ در این زمینه وجود دارد، به نظر می‌رسد که در راستای عملکرد موفقیت‌آمیزتر گروه دی-۸، بهتر است مسیر مشابه اکو در پیش گرفته نشود. در واقع، نزدیک کردن دولت‌های عضو این گروه از طریق افزایش تجارت، گردشگری و غیره، فرایندی طولانی بوده و شانس موفقیت در خور توجهی ندارد.

در مقابل با توجه به ظرفیت‌های مناسب موجود در این کشورها می‌توان با ایجاد ساختار تصمیم‌گیری غیربوروکراتیک و انعطاف‌پذیر همچون مدل جی-۷، در ابعادی متفاوت‌تر، اقدام به اتخاذ مواضع مشترک در جهان اسلام و عرصه بین‌المللی کرد و همگرایی میان این کشورها را پیش برد.

گروه جی-۷ با ایجاد ساختار تصمیم‌گیری منعطف و غیربوروکراتیک، موفقیت قابل توجهی در اتخاذ مواضع مشترک ثبت کرده است. این گروه پس از وقوع بحران‌های اقتصادی در دهه ۱۹۷۰ و بن‌بست در سیاست‌گذاری پایدار و سقوط هژمونی آمریکا و احتمال وقوع فروپاشی کامل همکاری‌ها، ایجاد شد. چراکه امکان بازگشت به سیاست‌گذاری‌های معطوف به داخل را که در دوره فاجعه‌آمیز بین دو جنگ جهانی به مرحله اجرا درآوردند، به ذهن متبادر می‌کرد؛ بنابراین نیاز به رهیافتی نوین در این دهه به‌شدت احساس می‌شد. در واقع، ضرورت تمرکز بر رهبری سیاسی از اینجا پدیدار شد که مسائل پیش‌آمده در اوایل دهه ۱۹۷۰ به مقامات دولتی یا حتی وزیرانی مربوط می‌شد که در نهادهای بین‌المللی موجود با یکدیگر ملاقات می‌کردند. آنها در چنبره‌ای از منازعات بی‌حاصل یا رقابت‌های بوروکراتیک گرفتار آمده بودند. این باور به وجود آمده بود که اگر سران دولت‌ها به‌جای شرکت در جلسات سطح پایین، در جمعی غیررسمی، گزیده و کوچک رودرروی یکدیگر به مذاکره بپردازند، به راه‌حل‌های ابداعی و

جدیدی دست خواهند یافت که در جلسات رسمی از ارائه آنها طفره می‌روند؛ بنابراین گروه جی-۷ در راستای دوری‌جستن از روندهای تصمیم‌گیری بوروکراتیک و کارآمدساختن مذاکرات ایجاد شد (باین، ۱۳۸۸: ۱۸۹-۱۸۸).

بهربرداری از الگوی جی-۷ و همکاری و اتخاذ مواضع مشترک میان کشورهای عضو دی-۸ در قالب یک سازمان چندجانبه، فرصت‌های بیشتری را پیش‌روی اعضا دی-۸ قرار خواهد داد. از این مسیر، کشورهای عضو قادرند با همکاری نزدیک، تبدیل به یک قدرت در سازمان همکاری‌های اسلامی شوند و با بهره‌مندی از ابزارهایی که سازوکارهای چندجانبه در اختیار آنها قرار می‌دهد، اهداف خود را پیش ببرند. وضعیت اقتصادی مناسب و وجود سرمایه‌های انسانی درخور و همچنین حضور دو کشور از دی-۸ در گروه جی بیست می‌تواند همکاری نزدیک و قدرتمندی از این کشورها در میان کشورهای اسلامی ایجاد کند.

۴-۱. جایگاه برتر اقتصادی کشورهای دی-۸ در میان اعضای OIC

گروه هشت کشور اسلامی قادرند یک همکاری نزدیک از طریق رایزنی‌های غیررسمی سران، هماهنگی بعضی سیاست‌ها در ارتباط با جهان اسلام و اتخاذ مواضع مشترک، هر جا که امکان آن وجود داشته باشد را ایجاد کنند. یکی از مهم‌ترین عناصر قدرت این کشورها، وضعیت اقتصادی و اندازه اقتصاد کشورهای عضو این گروه است. بررسی وضعیت اقتصادی کشورهای عضو دی-۸ نشان‌دهنده موقعیت برتر این کشورها در میان کشورهای اسلامی و در سطح بین‌الملل است.

نگاره شماره (۱) - وضعیت تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو دی-۸ در سال ۲۰۱۴

(بر اساس شاخص برابری قدرت خرید)

۹/۵۹	مجموع ارزش GDP اعضای دی-۸ (تریلیون دلار آمریکا)
۱۶/۲	مجموع ارزش GDP اعضای OIC (تریلیون دلار آمریکا)
۱۰۷/۹	مجموع ارزش GDP جهان (تریلیون دلار آمریکا)
۵۹/۲۵ درصد	نسبت مجموع GDP دی-۸ به کل GDP سازمان همکاری‌های اسلامی
۸/۸ درصد	نسبت مجموع GDP دی-۸ به کل GDP جهان

(OIC Economic Outlook, 2015)

بر اساس آمار سازمان همکاری‌های اسلامی و بانک جهانی، مجموع تولید ناخالص داخلی اعضای دی-۸ در سال ۲۰۱۴ بر اساس شاخص برابری قدرت خرید، ۵۹/۲۵ درصد کل تولید ناخالص داخلی کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اسلامی (OIC) بوده است. در این سال

نسبت کل تولید ناخالص داخلی کشورهای دی - ۸ بر اساس برابری قدرت خرید، به کل اقتصاد جهانی ۸/۸ درصد بوده است (OIC Economic outlook, 2015: 3).

۴-۲. سرمایه انسانی کشورهای دی - ۸

کشورهای عضو دی - ۸ از سرمایه‌های انسانی خوبی بهره‌مند هستند. نرخ باسوادی در بسیاری از کشورهای عضو در حد متوسط و بالاتر از حد متوسط نسبت به سایر کشورهای اسلامی قرار دارد. این کشورها همچنین از لحاظ نسبت هزینه‌هایی که از کل تولید ناخالص ملی صرف آموزش می‌شود، در میان سایر کشورهای اسلامی موقعیت مناسب‌تری دارند. نسبت ثبت‌نام‌کنندگان در مراکز آموزش عالی نیز در بیشتر این کشورها، به نسبت سایر کشورها، مقادیر بالایی را به خود اختصاص داده است. ضمن اینکه این نسبت همواره در حال رشد بوده است (OIC Statistical Yearbook and Sesric, 2013: 54).

۴-۳. حضور دو کشور از گروه دی - ۸ در جی - ۲۰

یکی از ظرفیت‌های موجود در گروه دی - ۸، عضویت کشورهای ترکیه و اندونزی از این گروه در جی - ۲۰ است. گروه بیست که گسترش‌یافته گروه جی - ۷ است با توجه به نقش کشورهای جدید و در حال توسعه و اقتصادهای نوظهور و همچنین شرکت آنها در سیاست‌گذاری‌ها و در راستای حل معضلات مالی جهان از ۷ کشور به ۲۰ کشور گسترش یافت (G20breakdown.com). اعضای این گروه ۱۹ کشور به همراه اتحادیه اروپا هستند که به‌خصوص پس از بحران اقتصادی سال ۲۰۰۸ به‌طور منظم اجلاس‌هایی در سطح سران دولت‌ها و سران کشورها برگزار می‌کند. در مجموع، این کشورها ۸۰ درصد کل تولید ناخالص جهان را دارند و ۸۰ درصد از تجارت جهان (شامل تجارت درون اتحادیه اروپا) و نزدیک به ۶۷ درصد جمعیت جهان به این گروه تعلق دارد. بر اساس محاسبات صندوق بین‌المللی پول، این کشورها ۸۴/۱ درصد و ۸۲/۲ درصد از رشد اقتصادی جهان را در سال ۲۰۱۶-۲۰۱۰ به خود اختصاص داده‌اند. از میان کشورهای اسلامی نیز سه کشور ترکیه، اندونزی و عربستان در این گروه حضور دارند و ترکیه نیز در سال ۲۰۱۵ میزبان اجلاس سران گروه بیست بوده است (Bond.org) که موقعیت ممتازی را در اختیار این کشور قرار می‌داد. بنابراین، حضور دو کشور از گروه دی - ۸ به‌عنوان دو نماینده از سه نماینده جهان اسلام در گروه بیست، نقطه قوتی برای گروه دی - ۸ و اعضای آن محسوب می‌شود.

ظرفیت‌های اقتصادی و سیاسی موجود در کشورهای عضو دی - ۸، امکان تبدیل شدن به یک گروه قدرتمند در میان کشورهای اسلامی را برای آنها فراهم می‌کند. ایجاد این قدرت، موقعیت ویژه‌ای را برای این کشورها در عرصه جهان اسلام و بین‌الملل ایجاد کرده و این گروه

را در رسیدن به اهداف زمان تشکیل آن یاری می‌کند. در ادامه به بعضی از امکاناتی که تشکلی همچون دی-۸ قادر است در قالب سازمان همکاری‌های اسلامی ایجاد کند، اشاره می‌کنیم.

۴-۴. موازنه قدرت در سازمان همکاری‌های اسلامی

یکی از امکاناتی که همکاری و هماهنگی نزدیک میان کشورهای عضو دی-۸ فراهم می‌آورد، ایجاد موازنه قدرت در سازمان همکاری‌های اسلامی است. در واقع، با توجه به نزدیکی میان کشورهای عربی که در قالب شورای همکاری خلیج فارس شکل گرفته است، این کشورها از مواضع هماهنگ‌تری در سازمان همکاری‌های اسلامی برخوردارند؛ به خصوص که عربستان سعودی مقر سازمان همکاری‌های اسلامی نیز هست. این مسئله به سنگین‌تر شدن وزنه قدرت به سود این کشورها در این سازمان تبدیل شده است که می‌تواند بیان‌کننده مواضع این کشورها در قالب سازمان همکاری‌های اسلامی و همچنین در سطح بین‌الملل شود.

۴-۵. دی-۸ در عرصه بین‌الملل

همان‌طور که بیان شد، دو کشور از گروه دی-۸ در گروه جی-۲۰ حضور دارند که در حقیقت دو کشور ترکیه و اندونزی دو نماینده از سه نماینده جهان اسلام در گروه جی-۲۰ هستند. در این شرایط تشکیل همکاری نزدیک میان کشورهای دی-۸ و اتخاذ سیاست‌ها و مواضع هم‌سو از جانب آنان در قالب سازمان همکاری‌های اسلامی به آنها این امکان را می‌دهد که از قدرت و موقعیتی متفاوت‌تر برخوردار شوند و بتوانند در عرصه بین‌المللی نقش مؤثرتری ایفا کنند. همچنین سازوکاری برای کشورهایی همچون ایران که در جی-۲۰ حضور ندارند، فراهم می‌شود تا سیاست‌ها و خواسته‌های خود را در حد امکان از این طریق در محیط‌های چندجانبه مطرح کنند.

فرجام

هدف اربکان از تأسیس گروه دی-۸ نزدیکی سیاسی و اقتصادی میان کشورهای اسلامی مطرح، برای افزایش نفوذ و نقش‌آفرینی این کشورها در جهان اسلام و نظام بین‌الملل در دوران تغییر و جابه‌جایی قدرت در صحنه بین‌المللی بود. دورانی که زمینه‌های گسترده‌تری برای بازیگری قدرت‌های میانی به وجود آمده بود. جهان اسلام نیز آمادگی بیشتری برای تحرک در عرصه بین‌المللی داشت؛ بنابراین تشکلی از بزرگ‌ترین کشورهای اسلامی می‌توانست در این راه به کار آید. به نظر می‌رسد بنیان‌گذاران دی-۸ تا حد زیادی در تأسیس آن با الگوبرداری از مدل جی-۷ به دنبال ایجاد یک گروه قدرتمند از کشورهای اسلامی بوده‌اند. روش کار جی-۷ بر مبنای کارآمد ساختن مذاکرات و تسهیل روندهای تصمیم‌گیری بود. اربکان نیز در آغاز، خواستار تشکیل گروهی از کشورهای اسلامی با ساختاری منعطف و کارآمد همچون جی-۷

شد. عملکرد موفق این گروه در ابتدای تشکیل با پوشش رسانه‌ای گسترده منعکس شد. با این حال، تغییر دولت‌ها و رهبران در کشورهای این گروه سبب افول دی-۸ شد. جمهوری اسلامی ایران در سال‌های اخیر تلاش داشته است که دی-۸ را دوباره فعال کند. اقدام ایران در فعال‌سازی دی-۸ را می‌توان در انگیزه دولت در یافتن جایگاهی بین‌المللی در دوره تحولات نظام بین‌المللی توصیف کرد. سناریوی ایران برای فعال‌کردن دی-۸ ایجاد دبیرخانه دائمی و گسترش روابط تجاری میان دولت‌های عضو بوده است. بررسی‌های مقاله حاضر نشان می‌دهد این سناریو نمی‌تواند اهداف ایران برای فعال‌کردن این گروه را برآورده کند. چرا که سناریویی مشابه در سازوکارهای دیگری همچون اکو دنبال شده است و تکرار این سناریو در دی-۸ چندان به صلاح نیست. در مقابل سناریوی پیشنهادی این مقاله ایجاد ساختار تصمیم‌گیری منعطف؛ غیربوروکراتیک، به دور از ساختار خشک سازمانی در دی-۸ است. رهبران دولت‌های عضو دی-۸ قادرند که در قالب ساختار تصمیم‌گیری منعطف، اقدام به تدوین دیدگاه‌های مشترک کرده و از این طریق نقش فعالی در جهان اسلام و عرصه بین‌الملل ایفا کنند. در واقع ساختار تصمیم‌گیری غیربوروکراتیک در کنار ظرفیت وسیع این کشورها، امکان بهره‌برداری بیشینه‌ای از این گروه برای یافتن نقشی جدید در عرصه بین‌الملل و جهان اسلام را فراهم می‌کند.

پی‌نوشت:

(۱) تعهد کاهش تعرفه‌ها با هدف رسیدن به نرخ نهایی ۱۰ درصد نیز در اصلاحیه جدید به موافقت‌نامه اکوتا اضافه شده است. پیش‌تر در نسخه اولیه اکوتا، طرف‌های این موافقت‌نامه متعهد می‌شدند تا نرخ نهایی تای خود را به ۱۵ درصد برسانند.

منابع فارسی

- امیدبخش، اسفندیار (۱۳۸۵)، «آمریکا و گروه هشت؛ از رهبری بلامنازع تا رهبری همراه با شرکا»، *روند اقتصادی*، شماره ۲۳.
- امیدی، علی (۱۳۸۶)، «تأثیر ژئوپلیتیک در رخوت همگرایی اکو و بالندگی آ.سه. آن»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال دوم، شماره ۱.
- امیدی، علی (۱۳۸۶)، «فرصت‌ها و چالش‌های تجاری عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای»، *ماهنامه بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۲۶.
- انوری، حمیدرضا و مرتضی رحمانی موحد (۱۳۸۷)، *سازمان همکاری شانگهای، چشم‌انداز به سوی جهان چندقطبی*، وزارت امور خارجه، موسسه چاپ و انتشارات.
- باین، نیکلاس (۱۳۸۸)، *دیپلماسی اقتصادی نوین، تصمیم‌گیری و مذاکره در روابط اقتصادی بین‌المللی*، ترجمه محمدحسن شیخ‌الاسلامی، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.

- راستی، محمد (خرداد و تیر ۱۳۸۹)، «شناسایی عوامل تعیین‌کننده توسعه تجارت در کشورهای عضو گروه دی-هشت»، *مجله بررسی‌های بازرگانی*، شماره ۴۱.
- صادقی یارندی، سیف‌الله (۱۳۸۴)، *توسعه تجارت دوجانبه ایران با اعضای گروه هشت کشور اسلامی D-8*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- رضازاده، سخاوت (اسفند ۱۳۸۷)، «استراتژی خاورمیانه‌ای ترکیه و محدودیت‌ها و مطلوبیت‌های ایران»، *پژوهش‌نامه سیاست خارجی*، مرکز تحقیقات استراتژیک، شماره ۱۹:
<http://www.csr.ir/Pdf/Content1738/Pages%20from%20No.19-farsi-4.pdf>
- سالواتوره، دومینیک (۱۳۸۵)، *تجارت بین‌الملل*، ترجمه حمیدرضا ارباب، تهران: نشر نی.
- شهبابی، سهراب و جواد بخشی و سیما رفسنجانی‌نژاد (۱۳۹۲)، «دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران و مجمع کشورهای صادرکننده گاز»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۸۱.
- شهبابی، سهراب و محمدحسن شیخ‌الاسلامی (۱۳۸۹)، «اکو و توسعه ایران»، *فصلنامه روابط خارجی*، سال دوم، شماره ۴.
- شهبابی، سهراب و محمدحسن شیخ‌الاسلامی (۱۳۸۶)، «آیا می‌توان در انتظار موفقیت اکو ماند؟»، *فصلنامه سیاست*، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، دوره ۳۷، شماره ۳.
- طالبی‌فر، عباس و سیاوش جعفری پاسکیابی (۱۳۸۷)، *سازمان همکاری‌های شانگهای و عضویت ایران*، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- غلامی، علی (بهار ۱۳۸۵)، «تحلیل آثار آزادسازی تجاری جمهوری اسلامی ایران یا کشورهای مسلمان (دلالت‌های مدل جاذبه)» *پژوهشنامه حقوق اسلامی*، شماره ۲۲.
- قریشی، محمد (۱۳۸۶)، *بررسی پیمان منطقه‌ای شانگهای در نظام جدید جهانی و الزامات پیوستن ایران*، پایان‌نامه، دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات.
- لوئیس، برنارد (خرداد و تیر ۱۳۸۶)، «گذر به دموکراسی در ترکیه»، ترجمه آراز امین ناصری، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۲۳۷ و ۲۳۸.
- جهانگیر، منصور (۱۳۸۸)، *قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*، تهران: نشر دوران.
 مؤسسه مطالعاتی و تحقیقاتی آفران، «مطالعات آفریقا، تاریخ نیجریه»:
<http://www.afiran.ir/modules/publisher/item.php?itemid=535>
- نصر، ولی‌رضا (۱۳۸۶)، «ارتش، اسلامی‌گری و دموکراسی در پاکستان»، ترجمه: معصومه انتظام، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۲۳۸-۲۳۷.
- نعمت‌الهی سروسرستانی، شیدا (۱۳۹۱)، *تجارت میان کشورهای اسلامی پس از تأسیس سازمان جهانی تجارت (با تأکید بر توسعه تجارت ایران)*، پایان‌نامه.

منابع لاتین

- Aral, Bedral (2005), "Inquiry into the D-8 Experiment: An Incipient Model of An Islamic Common Market?", *Turkish Journal of International Relation*, Vol.4, No.(1/2).
- Brief History of D-8, www.developing8.org

- “Developing Eight (D8) Preferential Tariff Agreement (PTA)” Ministry Official Portal of Ministry International Trade and Industry, (www.miti.gov.my).
- Dabour, Nabil Md. (25 January 2004), “Implications of Establishing an Islamic Common Market: Gradual Integration and Possible Consequences”, *Journal of Economic Cooperation*. <http://www.sesric.org>
- European Commission: Trade, ec.europa.eu
- Gurler, Oker (2000), “Role and Function of Regional Blocs and Arrangements in the Formation of the Islamic Common Market”, *Journal of Economic Cooperation*, Vol.21, No.4.
- Katzman, Kenneth (2012), “Iran Sanctions”, *Congressional Research Service*.
- Kuala Lumpur Declaration (2008), “The 6th Summit of the Developing Eight Countries Kuala Lumpur”, *Malaysia*. www.developing8.org
- Lawrence Robert Z. (1996), “Regionalism and the WTO: Should the Rules Be Changed?”, *Institute for International Economics*. www.iie.com
- Mattli, Walter (1999), *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press.
- Organisation of Islamic Cooperation, Sesric OIC Economic Outlook 2015.
- Six D8 Member Nations ratify Preferential Trade Agreement (2012), www.envisionnigeria.com
- “Story of Pakistan”, www.storyofpakistan.com
- Barkey, Henri J, “Turkish Foreign Policy and the Middle East”, www.ceri-sciences-po.org.
- www.library.sesrtic.org/files/article/191.pdf
- www.g20breakdown.com/g20-background/g8g20-overview
- www.worldbank.org
- www.Bond.org.uk. Retrieved 16 June 2013

